

CZU: 091=16=135.1(498.3)"14/16"

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7472858>

REFLECȚII DESPRE ARTA MANUSCRISELOR SLAVO-ROMÂNE REALIZATE ÎN MOLDOVA: SECOLELE XV - XVII

Veronica COSOVAN

Universitatea de Stat din Moldova

În istoriografia românească, manuscrisele slavo-române din prima jumătate a secolului al XV-lea, realizate în Moldova, au o valoare documentară și artistică incontestabilă. Articolul reprezintă o sinteză a etapelor apariției și evoluției cărții miniaturate în Moldova, care astăzi se păstrează nu doar în instituțiile de cultură din România sau din Republica Moldova, ci și în alte colecții din străinătate. În baza literaturii de specialitate, se prezintă originea și prototipurile vechilor manuscrise caligrafiate și decorate în Moldova medievală. În articol mai sunt trecuți în revistă principalii calligrafi din prima jumătate a secolului al XV-lea până în secolul al XVII-lea. Sunt reflectate capodoperele realizate de ei, descoperite în colecțiile naționale și de peste hotare și sunt descrise anumite caracteristici ale acestora. Se demonstrează importanța lor pentru istoria artei românești, deoarece miniaturile din vechile codice formează un capitol important în cadrul artelor plastice românești. Prin importanța pe care o ocupă în istorie, manuscrisele slavo-române miniaturate în Moldova sunt dovadă a interdisciplinarității și a interculturalității științei istorice.

Cuvinte-cheie: manuscrise miniaturate, Gavriil Uric, Anastasie Crimca, miniatură românească, carte medievală, arta cărții.

REFLECTIONS ON THE ART OF SLAVO-ROMANIAN MANUSCRIPTS MADE IN MOLDOVA: XV - XVII CENTURIES

According to the Romania's historiography, the manuscripts slavic-romanian illustrated with miniatures from the first half of the 15th century in Moldova, have an indisputable documentary and artistic value. The article represents a synthesis of the stages of the appearance and evolution of the illuminated book in Moldova, which today is preserved not only in cultural institutions in Romania or the Republic of Moldova, but also in other collections abroad. Based on the specialized literature, the origin and prototypes of the ancient calligraphed and decorated manuscripts from the medieval Moldova are presented. The article also reviews the main calligraphers from the period of time between the first half of the 15th century – the 17th century. They are reflected on the masterpieces made by calligraphers, discovered within the national and foreign collections, and describe certain of their characteristics. It demonstrated their importance for the history of Romanian art, because the miniatures from the old codices form an important chapter in the Romanian visual arts. Through the importance they occupy in history, the slavic-romanian manuscripts mined in Moldova are proof of the interdisciplinary and intercultural nature of historical science.

Keywords: illuminated manuscripts, Gavriil Uric, Anastasie Crimca, romanian miniature, medieval book, the art of the book.

Problema manuscriselor slavo-române este una pluridisciplinară ce se află la confluența domeniilor istoriei, artei, teologiei, filologiei, codicologiei, paleografiei și ale altor științe auxiliare ale istoriei. Ornamentele, inițialele, frontispiciile, miniaturile și gravurile prezente pe paginile cărților vechi au o istorie și o evoluție aparte, reflectată în special de istoricii de artă, care le-au consacrat mai multe lucrări.

Pentru a evita unele neclarități legate de termenul „slavo-român”, vom efectua câteva incursiuni teoretice. De-a lungul timpurilor, au fost utilizate diferite sintagme pentru clasificarea cărților manuscrise din țările române: „slave”, „bulgare”, „vlahobulgare”, „moldovalah”, „vechi românești” sau „moldovenești” în cazul Moldovei. În 1889, Ioan Bogdan, unul dintre fondatorii slavisticii românești, a introdus termenul „slavo-român” pentru a desemna manuscrisele slavone scrise în diferite timpuri, în una dintre cele trei țări române, indiferent de redacție.

Valorosile manuscrise medievale realizate în Moldova păstrează mărturie despre cultura acelor timpuri din care provin, iar decorul lor reprezintă un capitol din istoria artei românești. Artă cărții medievale realizată în arealul românesc este un subiect destul de controversat. Unii autori sunt convingși că la baza stilului decorativ al vechilor manuscrise au fost izvodul manuscriselor din spațiul sud-slav, ajunse în spațiul românesc după distrugerea celui de al 2-lea Țarat Bulgar (1185-1258) prin contribuția cărturarilor sârbi și bulgari, care ar fi migrat în țările române. În susținerea acestei ipoteze vine și constatarea faptului că cele mai vechi manuscrise de proveniență românească, ajunse până în zilele noastre, datează din secolele XII-XIII, marea majoritate

fiind traduceri ale lucrărilor bizantine din spațiul sud-slav. Din păcate, multe dintre ele nu s-au păstrat sau sunt cunoscute fragmentar, fiind descoperite întâmplător ca parte a copertelor altor cărți de mai târziu. Un exemplu în acest sens este fila din *Nomocanonul* care conține *Pravile pentru Postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, din secolul al XIII-lea, descoperit în 1892 de Alexandru Jațimirski în schitul rupestru Horodiște din Basarabia. Fiind scris pe pergament, potrivit cercetătoarei Valentina Pelin, acest fragment a servit ca filă de protecție la coperta unui manuscris.

În perioada secolelor XIV-XV, cultura medievală a Moldovei a fost profund influențată de valorile spirituale ale ortodoxiei bizantine, caracteristice pentru sud-estul Europei la acea vreme. Faptul fiind marcat de adoptarea slavonei ca limbă oficială la curtea domnească (utilizată până la mijlocul secolului al XVII-lea) și limbă de cult în biserică. Relațiile cu lumea bizantină pot fi urmărite odată cu întemeierea Mitropoliei în Moldova în 1386, în timpul domniei lui Petru Mușat (1376-1391) și a patriarhului ecumenic Nil (1373-1388). Cel mai important centru cultural al Bizanțului de la acea vreme a fost mănăstirea Studion (Constantinopol) unde funcționa o școală de slavonie, în care s-au format Teodosie de Târnovo (cca 1300-1363), ucenicul Sfântului Grigorie Sinaitul și cel mai însemnat reprezentant al curentului isihast în Bulgaria, viitorul patriarh al bulgarilor Eftimie (1327-1400) și Grigore Țamblac (1365-1420).

Începutul propriu-zis al miniaturisticii¹ moldovenești se plasează în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar nucleul în care s-a dezvoltat ca artă au fost mănăstirile, singurele „instituțiuni de cărturărie” de la acea vreme [1, p.45]. Principalul centru cultural din vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432) a fost Mănăstirea Neamț, iar pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – Mănăstirea Putna, la care ulterior s-au mai adăugat cele de la Dragomirna, Bistrița etc. Documentele de cancelarie emise în epoca lui Alexandru cel Bun sunt cele mai timpurii acte în care găsim informații despre venirea în Moldova a meșterilor pictori de origine greacă. Astfel, în hrisovul din 1425 se arată că Alexandru cel Bun l-a răsplătit pe Ștefan Zugravul cu 4 sate pentru munca sa [2, p.51-52].

Ca urmare a legăturilor dintre Moldova, din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, și Bizanțul Paleologilor, în țară au fost aduse de la mănăstirea Studion din Constantinopol renumite manuscrise bizantine. *Sbornicele* de literatură liturgică, aghiografică și patristică au fost achiziționate pentru Mănăstirea Moldovița, un centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă. Caligrafii-călugări moldoveni de manuscrise au privit formele picturii bizantine nu cu ochi de copişti, ci cu ochi de artiști, respingând acele elemente ce erau străine spiritului românesc. Ei le-au preluat și le-au interpretat prin propria viziune, ajungând astfel la un stil propriu, unic și inconfundabil – așa-numitul *izvod moldovenesc*, inițiatorul căruia este considerat călugărul de la Mănăstirea Neamț Gavriil Uric (1364-1450²), cel dintâi caligraf și primul artist român cunoscut din Moldova, care a întemeiat la Mănăstirea Neamț o vestită școală de caligrafi și miniaturiști. În secolul al XVI-lea, *izvodul moldovenesc* a avut o răspândire largă în spațiile ortodocșilor din uniunea statală polono-lituaniană, Rusia moscovită, influențând ulterior arta tipografică europeană.

Contribuții importante la studierea ornamentelor românești a adus istoricul rus A.I. Nekrasov. Acesta a surprins frumusețea stilului moldovenesc, filierele pe care au venit influențele, cum au fost transformate în mediul moldovean și ce cale au urmat după aceasta. Originalitatea și stilul operelor literare create în spațiul românesc este pusă în valoare de Lucia Djamo-Diaconiță. Despre „premisele unei noi variante de artă bizantină cu puternic specific românesc” a scris și G.Popescu-Vâlcea [3, p.12]. O analiză artistică și descrierea bibliografică a operei artistice a lui Gavriil Uric a întreprins Gh.Buluță [4, p.36-58]. Studiile lui Dan Simonescu [5] și cel al lui Sorin Ulea [6] pun în evidență autenticitatea *Tetraevangelului* bilingv (din grecește, add litteram, patru evanghelii) din 1429 al lui Gavriil Uric, caligrafiat și miniat în scriptoriul (special amenajate pentru copierea cărților) Mănăstirii Neamț.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, Moldova a cunoscut o perioadă de avânt economic, politic, cultural și artistic. La Mănăstirea Neamț pe acele timpuri exista o școală de caligrafi și miniaturiști, condusă de călugărul Gavriil Uric, inițiatorul noului stil de decorare a manuscriselor, care presupunea un tip specific de ornamentare bazat pe elemente geometrice înlănțuite în cercuri și străbătute de câte două diametre în formă de X, ca două coarde paralele [7, p.56]. Gavriil Uric, fiul grămaticului Paisie – scriitor de urice în cancelaria domnească³, a lăsat o moștenire impunătoare de manuscrise miniaturate, care au influențat arta caligrafiei pe

¹ Miniatură (din lat. minium – scris cu miniu de plumb, pigment roșu-oranj intens; fr. enluminure).

² Anii fiind identificați în baza lucrărilor cunoscute ale lui Uric.

³ Constatare făcută în baza însemnării din *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*.

parcursul secolelor XV-XVI. După cum afirmă Valentina Pelin [8, p.50-51], „Gavriil Uric a creat un stil inegalabil de artă caligrafică și ornamentație autohtonă ce caracterizează fiecare manuscris în parte”. El și ucenicii lui au dat acestei arte un caracter original autentic, despre care A.I. Sobolevski (1856-1929), membru al Academiei Ruse, spunea: „Nimeni în Rusia nu a cunoscut măiestria mâinii caligrafului moldovean sau muntean, care ne-a lasat pe noi, rușii, cu mult în urmă din punctul de vedere al artei caligrafice. Acum putem vedea ce importanță au avut românii, neam de origine latină, pentru cultura slavă în general”. Ulterior, școala sa a format generații de cărturari-copiști răspândiți atât în Țara Românească și în Transilvania, cât și în țările ortodoxe vecine. Unii cercetători, în urma analizei manuscriselor medievale moldovenești cu primele incunabule⁴ chirilice tipărite în Europa, au ajuns la concluzia că arta caligrafică a Moldovei a exercitat o influență asupra tiparului chirilic european, bazele căruia au fost puse de germanul Schweipolt Fiol (?-1525), la Cracovia în 1491.

Valoarea incontestabilă a manuscriselor moldovenești din Evul Mediu este confirmată și de prezența lor în cele mai prestigioase instituții de cultură din Viena, Oxford, București, Moscova, Londra, Sankt Petersburg etc. Despre frumusețea manuscriselor moldovenești, în 1878 Alexandru Iațimiski scria în studiul *Новый труд по старой славянской библиографии* următoarele: „În a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, stilul moldovenesc predomină și în manuscrisele rusești, dar aici totul iese oarecum tipător și mângălit și ornamentațiile rusești stau foarte departe de modelele lor, de acele manuscrise luxoase moldovenești care la timpul lor au fost dăruite vechilor mănăstiri de domnitori și ierarhi și care acum împodobesc cele mai bune biblioteci de manuscrise ale Europei”.

Migrarea pe scară largă a capodoperelor respective în colecțiile particulare și piețele de anticariat din străinătate are loc mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, datorită reformelor desfășurate în Principatele Române în anii '60 ai secolului al XIX-lea, care prevedeau, pe lângă naționalizarea domeniului mănăstiresc, trecerea de la alfabetul chirilic la alfabetul latin și înlăturarea cărților slavone din lăcașurile de cult și înlocuirea lor cu exemplare în limba română. În contextul reformelor menționate, manuscrise slavo-române au ajuns să fie parte a numeroaselor colecții private ale bibliofililor, interesați de aspectul lor luxos (cel mai adesea fiind scrise pe pergament fin și decorate cu foiță de aur), și drept surse pentru studiul formei arhaice a scrisului slavon. Potrivit lui Alexandru Pascal, de la Gavriil Uric s-au păstrat 23 de manuscrise care-i poartă semnătura, dintre care patru se află la Petersburg, șase la Moscova, unul la Kiev, unul la Chișinău, zece la București, unul la Oxford și încă unul s-a aflat în Rusia și a dispărut de acolo [9, p.4-32]. Cel mai vechi manuscris decorat al lui Gavriil Uric este din 1413 și conține *Scara lui Ioan Sinaitul și Omiliile lui Grigore Teologul* care se păstrează în Rusia, la Arhiva Centrală de Acte Vechi din Moscova (fondul 196 F.F. Mazurin, nr.1494). Manuscrisul este ornamentat și decorat cu frontispicii aurite. Pentru inițiale caligraful a utilizat elemente florale colorate cu chinovar⁵. Un alt manuscris decorat elegant este *Omiliile lui Grigore Teologul* din 1424 (astăzi păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei din Moscova, fondul 128, ms nr.178). În calitate de ornamente caligraful folosește frontispicii stilizate din împletituri aurite, elemente florale ce însoțesc inițialele, colorate cu chinovar. Potrivit însemnărilor, manuscrisul în cauză a fost adus în 1861 la Mănăstirea Noul Neamț (Basarabia) de către călugărul Andronic, însă în 1951 este cumpărat de la Gheorghe Bogaci din Chișinău și ajunge în Rusia [10, p.38].

Lui Gavriil Uric îi datorăm apariția unui nou gen de artă – miniaturistica. Iar *Tetraevangheliarul slavo-grec*, din 1429, realizat la comanda doamnei Marena (1419-143?), cea de-a patra soție a lui Alexandru cel Bun, ce se păstrează astăzi la Biblioteca Bodleiană a Universității din Oxford, este primul manuscris miniat din Moldova. Despre acest manuscris Emil Turdeanu scria: „Doamna Marina, uimită (impresionată) de superbul exemplar bizantin pe care-l va fi obținut chiar de la Constantinopol, a cerut meșterului său să-i facă o copie [...] la fel de frumoasă ca modelul” [11, p.418]. Din conținutul însemnării de la finele manuscrisului aflăm despre dorința arzătoare a doamnei Marena de a avea în izvod nou Cuvântul lui Hristos. Prin grafica acestui remarcabil manuscris se poate urmări influența directă a stilului bizantin venit din Constantinopol, metropola artei bizantine. Evangheliștii sunt redați așezați pe scaun, ca în manuscrisele realizate în Efes la sfârșitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea, când acest oraș era centru al creștinătății. Cercetătorul american A.M. Fried constată că reprezentarea evangheliștilor șezând a fost moștenită din Antichitate, având ca prototip statuile poezilor și filosofilor antici care erau sculptați așezați [12, p.115-147]. Se pare că manus-

⁴ Carte tipărită în primii ani ai introducerii tiparului (înainte de anul 1500).

⁵ Sulfură roșie de mercur, roșu aprins, folosită ca colorant în pictură.

crisul era destinat Mănăstirii Căpriană, care în 1698 era „închinată” Mănăstirii Zograf de la Athos, unde s-a și păstrat un timp. Ulterior, manuscrisul a ajuns la Oxford. Prin *Tetraevangheliarul* din 1429 în spațiul românesc se afirmă pentru întâia dată miniatura portretistă. Imaginile color ale celor 4 miniaturi, din cele opt imagini care împodobesc prima carte în culori din Moldova, au fost publicate prima oară în nr.1 al revistei *Magazin Istoric* din 1971 [13]. Rămâne a fi enigmatic traseul istoric al acestui renumit manuscris. Lajos Demény confirmă că *Evanghelia* scrisă de Uric a ajuns la Oxford pe la mijlocul secolului al XIX-lea de la Veneția și că a fost obținută de la anticarul Johan Pericinotti [13, p.37]. G.Popescu-Vâlcea este de acord cu aceasta, deși nu poate explica modul în care manuscrisul a ajuns în orașul italian. O probabilitate mare este faptul că codicele menționat a ajuns mai întâi în Mănăstirea Zograf de pe Muntele Athos și de acolo a fost adus în Italia. Interesant este faptul că stilul caligrafiei lui Gavriil Uric se regăsește în caligrafia *Triodului* rus din 1466 și în *Apostolul* lui Ivan Feodorov din 1564 tipărit la Moscova [14, p.153-156]. Această constatare vine să sublinieze influența decorațiilor moldovenești care sau perpetuat prin arta caligrafiei și ornamentării manuscriselor rusești.

O particularitate distinctă a manuscriselor medievale moldovenești este complexitatea cromatică surprinsă în ornamentele textelor. Elementele folosite pentru decor erau adesea de inspirație vegetală și, mai rar, de tip zoomorf (șerpi încolăciți sau păsări). Din aspectul grafic al *Mineiului cu Sinacsar pe luna Noiembrie* (păstrat în colecțiile Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova), realizat în 1449 de același Gavriil Uric, desprindem următorul fapt: culorile dominante folosite la decor erau albastru, verde, galben, roșu, cafeniu, în diferite nuanțe și tonalități, integrate armonios în frontispicii și în literele inițiale.

În acest context, ținem să amintim că în Republica Moldova (Mănăstirea Noul Neamț) au mai fost și alte manuscrise caligrafiate de Gavriil Uric, însă care, din păcate, au fost înstrăinate, ajungând în colecții particulare sau de stat din Rusia. Printre acestea este *Miscelaneu omiletic și hagiografic* din 1448, decorat cu frontispiciu alcătuit din ornamente compuse din patru cercuri împletite și inițiale cu elemente florale în chinovar. Din conținutul *Sbornicului* face parte *Cuvintele Laudei lui Varvar*, alcătuit în 1435 de Chiprian, egumenul mănăstirii Căpriană, pe care Nicolae Dabija îl consedera autorul primelor versuri din literatura română. Potrivit însemnărilor, manuscrisul dat s-a păstrat în biblioteca de la Noul Neamț mai bine de trei decenii, până aproximativ în 1895, când a fost sustras de cercetătorul A.I. Iațimirski, iar din 1903 se păstrează la Biblioteca Academiei de Științe din Rusia (Sankt Petersburg), Fond 31.

Miniaturile lui Uric au devenit etalon și principala sursă de inspirație pentru ucenicii săi. Primul dintre ei, care s-a afirmat în această artă, a fost călugărul moldovean Nicodim, care își făcuse ucenicia în atmosfera produsă de creația lui Gavriil Uric la Mănăstirea Neamț și care în 1473, aflându-se la Putna, a realizat cel de-al doilea manuscris miniat din Moldova – *Tetraevanghelul* pentru Mănăstirea Humor (cunoscut în literatura de specialitate ca *Tetraevangheliarul de la Humor*), comandat de domnitorul Ștefan cel Mare. Pe lângă cele 4 portrete ale evangheliștilor, lucrate fin pe suport de aur, manuscrisul din 1473 mai conține o miniatură în care este redat portretul votiv al domnitorului Ștefan cel Mare, care închină *Tetraevanghelul* Maicii Domnului. Reeșind din acestea, putem afirma cu certitudine că manuscrisul dat poate fi clasificat ca primul în care apare un portret istoric. În 1487, din porunca lui Ștefan cel Mare, manuscrisul a fost „îmbrăcat” într-o ferecătură masivă (copertă din metal) pe care este menționat în limba slavonă: „Io, Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a ferecat această Evanghelie în Mănăstirea de la Humor, în anul 6995 (1487), noiembrie 20”.

Prototipul miniaturii inițiată de Gavriil Uric poate fi urmărit în manuscrisele din secolele XV-XVI. Discipolii școlii de miniaturistică de la Neamț și-au continuat activitatea de caligrafi în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504), la Mănăstirea Putna. Din scriptoriile mănăstirii nemțene au plecat gata formați să activeze în calitate de caligrafi în vatra putneană: Casian, Chiriac, Vasile și Iacov. Numărul caligrafilor și miniaturiştilor școlii de la Putna este amplu și operele lor rămân viabile până în secolul al XVII-lea. Printre cei mai iscușiți caligrafi și gravori din epoca ștefaniană formați la Putna, care au continuat realizarea *Tetraevangheliarelor* miniate, au fost: Teodor Mărișescu (a activat între anii 1491 și 1502), Paladie (1488), Spiridon și Nicodim (1502), Ghervasie (1665). Școala putneană a format ucenici care au promovat arta caligrafiei în alte mănăstiri moldovenești: Neamț, Bistrița, Probota, Dragomirna.

Dimitrie Dan amintește într-o lucrare a sa despre prezența unui *Tetraevangeliar* slavo-român, care a fost parte din colecția particulară a mitropolitului Petru Movilă [15, p.2]. Este vorba de *Tetraevangheliarul* realizat în 1492 de Teodor Mărișescu, la porunca domnitorului Ștefan cel Mare, pentru biserica din cetatea

Hotinului. Tot în acel an a fost confecționată și ferecătura manuscrisului. Potrivit notiței de pe versoul filei a 3-a, în 1637 *Evangelhia* respectivă se afla deja la Kiev în Lavra Pecerska. Însemnarea în slavonă este scrisă de Petru Movilă, prin care mitropolitul consemnează că „a cumpărat această sfântă carte și a dat-o la biserica preacuratei Născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Pecerska” [15, p.2]. Ulterior, manuscrisul a ajuns la Biblioteca de Stat a Bavariei din München.

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, cel mai important și ultimul mare artist al cărții, caligraf și miniaturist a fost mitropolitul Anastasie Crimca (1560-1629), discipol al școlii de la Putna, ctitorul principal al Mănăstirii Dragomirna și patronul „școlii” de caligrafi și miniaturiști din mănăstirea respectivă între anii 1608 și 1629, zidită cu cheltuiala proprie în 1609. Activitatea lui Anastasie Crimca ține de ultima etapă a evoluției și dezvoltării școlii de miniatură moldovenească și de inițierea unei noi mișcări artistice prin introducerea în arta românească a autoportretului. Contribuția artistică a mitropolitului în miniaturistica autohtonă poate fi cunoscută prin intermediul manuscriselor miniate păstrate până astăzi, dintre care: cinci la Muzeul Mănăstirii Dragomirna (*Tetraevangheliarul* din 1609; *Evangelhiarul* din 1609; două *Liturghiere* din 1610; *Psaltirea* din 1616), două manuscrise se găsesc la Muzeul de istorie al României (*Tetraevangheliarul* din 1615 și *Liturghierul* din 1616), unul este la Biblioteca de Stat din Viena (*Apostolul* din 1610), unul – la Biblioteca Academiei Române (*Apostolul* din 1609), un *Tetraevangheliar* care cuprinde cca 319 miniaturi se păstrează la Biblioteca de Stat a Rusiei de la Moscova [16].

Tradiția manuscriselor miniate în plină pagină sfârșește în secolul al XVII-lea, mai exact cu *Liturghierul* din 1643, realizat de iscusitul caligraf Ivanco la Rădăuți [17, p.254-256]. Potrivit însemnării de pe versoul filei 127, „s-a scris această sfântă duhovnicească *Liturghie* din porunca panului Theodor Ianovici, mare logofăt”, pe care a dăruit-o mitropolitului Varlaam, în zilele domnitorului Vasile Lupu. Pe lângă miniaturile apostolilor, exemplarul mai este decorat cu inițiale și titluri executate în aur și diferite culori.

Coroborând informațiile prezentate, se poate trage concluzia că arta cărții a început în Moldova cu mult înainte de a se afirma tiparul. Deși originea artei împodobirii manuscriselor inițial se regăsește în tradiția bizantină constantinopolitană, miniatura medievală moldovenească este rezultatul unei sinteze ample de lungă durată, în care elemente împrumutate din tradiția ortodoxă a Bizanțului, prin filiera sud-slavă, au fuzionat într-o unitate națională. Ornamentele manuscriselor medievale constituie o parte din istoria artei românești. Grație nivelului artistic înalt al miniaturilor, ele sunt interesante ca obiecte de artă caligrafică, de miniaturistică și de ofervărie. Vechile file caligrafiate și decorate în stil inedit sunt o concretizare a geniului românesc, ale cărui calități artistice s-au făcut vădite mai întâi în scrierea îngrijită a manuscriselor, în împodobirea frontispiciilor și literelor, culminând prin minunatele miniaturi care pun în evidență originalitatea artei românești. Datorită *Tetraevangheliarului* din 1429 al lui Gavriil Uric, apare un nou gen de artă autohtonă – miniaturistica, iar ucenicul său Nicodim, prin decorarea *Tetraevangheliarului de la Humor*, pune baza portretului istoric. Prin importanța pe care o ocupă în istorie, manuscrisele slavo-române miniate în Moldova reprezintă momentul culminant al creației medievale și sunt dovadă a rafinamentului și eleganței artei cărțurărești române.

Referințe:

1. CARTOJAN, N. *Istoria literaturii române vechi*. București: Editura Fundației culturale române, 1980. 589 p.
2. Documente privind istoria României. A. Moldova. București, 1995. 799 p.
3. POPESCU-VĂLCEA, G. *Miniatura românească*. București, 1981. 138 p.
4. BULUȚĂ, Gh. *Manuscrise miniate și ornate românești în colecții din Austria*. București, 1990. 142 p.
5. SIMONESCU, D. Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură. În: *Cercetări istorice* (Iași), 1943, vol.XVIII, p.95-103.
6. ULEA, S. Gavriil Uric, primul artist român cunoscut. În: *Studii și cercetări de istoria artei* (București), 1964, nr.2, p.235-269.
7. DAN, M., FILIPOIU, O. Contribuții la istoria legăturilor culturale dintre Moldova și Transilvania în orânduirea feudală. Un manuscris slav transilvănean din 1511. În: *Mitropolia Moldovei și a Sucevei* (Iași), 1963, nr.1-2, p.56.
8. PELIN, V. Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavriil Uric. În: *Revista de Lingvistică și Știință Literară* (Chișinău), 1998, nr.4, p.50-51.
9. ПАСКАЛЬ, Д. Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV века. В: *Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода*. Москва: Институт Истории СССР, 1989, с.4-32.
10. PELIN, V. *Manuscrise românești din secolele XIII – XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*: Catalog. Chișinău, 2017. 408 p.

11. TURDEANU, È. Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești. În: *Buletinul Institutului Român din Sofia*. Vol.1. București, 1942, p.414-419.
12. FRIED, A. M. The portraits of the Evangelists in greek and latin manuscripts. In: *Art Studies*. Cambridge, 1927, p.115-147.
13. DEMÉNY, L. Începuturile miniaturisticii române. În: *Magazin istoric* (București), 1971, nr.1, p.37.
14. CHIRIAC, VI. Gavriil Uric, vrednic caligraf și miniaturist român. În: *Omagiu: Virgil Cândea la 75 de ani*. Vol.1. București, 2002. 450 p.
15. DAN, D. *O Evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München*. Cernăuți, 1914. 4 p.
16. SORICA, D. *Anastasia Crimca, forma originală a expresiei miniate*. Disponibil: <https://www.sfantatreimeghencea.ro/anastasia-crimca-forma-originala-a-expresiei-miniate-prof-dumitru-sorica/> [Accesat: 22.09.2022]
17. PANAITESCU, P. *Manuscrise slave din biblioteca Academiei R.P.R.* Vol.1. București, 1959. 406 p.

Date despre autor:

Veronica COSOVAN, doctorandă, Școala doctorală Științe Umanistice, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: vcosovan@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1222-0364

Prezentat la 19.10.2022